

AZ ÉRZÉKENYSÉG POÉTÁJA

(Ányos Pál, az első magyar szentimentális költő, 1756—1784.)

Ányos Pál a magyar felvilágosodás korai szakaszának egyik legjelentősebb költője. Már a kortársak felismerték, hogy életműve a kialakuló magyar nemzeti költészet marandó értékévé vált. Batsányitól az öreg Virág Benedeken, az idősebb Kisfaludyn, Kazinczyn és Berzsenyin át Kőlcseyig a legnagyobb magyar költők idézték emlékét, becsülték költészetét. E rövid tanulmány keretében nincs lehetőség arra, hogy részletesen megvizsgáljuk munkásságát, csupán arra vállalkozhatunk, hogy érintsük azokat a problémákat, amelyek Ányos költészete jegyeinek vizsgálatakor felmerülnek. Csak jelezni kívánjuk költészetének azokat a vonásait, amelyek kialakulatlanágukban, kaotikus mivoltukban is életműve a későbbi évtizedek magyar nemzeti költészetének ígéretét hordozták magukban, mert nagyrészt Ányos nyomdokain haladt tovább Batsányi, Kazinczy az ortológia és neológia perdöntő harcában idézte őt, s nem véletlen, hogy Kőlcsey a *Nemzeti Hagymányokban* nem Batsányihoz, hanem Ányoshoz nyúlt vissza. A költő örökébe lépő utódok felismerték, hogy Ányos újat hozott a magyar költészetbe, hogy vele megváltozik a magyar líra képe. Am felismerték tragédiáját is, amelyet Kőlcsey a *Nemzeti Hagymányokban* így foglalt össze tömören: „Kedvezőbben fogadó nemzet s szerencsésebb körülmények kívántattak volna meg, hogy e bimbóból a szemet, szívet és lelket gyönyörködtető virág a maga teljességében felviruljon”.

A köznemesi családban felnövekvő költő a hagyományos Gyöngyösi-féle, antikos-humanista udvarló költészet jól kitaposott, kedvelt útjain indult el költő pályáján. Gyermek- és koraifjú éveinek erősen vallásos gondolkodását nem hagyták érintetlenül sem az iskolás antikos költői gyakorlat, sem a rokokó könnyed pásztoridilljei. Első verseinek antik képeit, e képek sorát gyakran a korban divatozó rokokó keretével fogta össze. — Minden bizonyval már ekkor (1776—77) ismert volt előtte „Báróczi novelláinak változatos világa” is, „amelyben egymást váltják a klasszikus görög kor, a lovag és pásztorvilág” alakjai. (Császár E.: Ányos Pál, 1912.) Költészetének nélkülözhetetlen elemeként meg kell említenünk sajátos *tájélményét*, a dunántúli, bakonyi táj szerepét, amelynek képe még évek múltán is nem egyszer fölmerül a költő képzeletében, s amely a szülőföld melegével olvad benne össze: a szülők, testvérek, rokonok, barátok teszik mindvégig meghitté Ányos számára ezt a tájat. (A sajátos dunántúli táj később Berzsenyinél, méginkább Kisfaludy Sándor költészetében jelentkezik, kiforrottabb, „költőibb” formában, mint Ányosnál.)

Ebbe a hagyományos nemesi szemléletmódba tör be Bessenyei felvilágosult racionalizmusa. 1778—79 fordulóján hívták fel Bessenyei figyelmét a fiatal, tehetséges pap-költő Ányos verseire. Ányosnak meglehetősen nagy híre volt már, budai tanárai körében kedveltté vált egyénisége, munkássága, rendtársai, s főleg Barcsay országszerte vitték hírét. Bessenyei és néhány barátja javában azon dolgozott, miként lehetne egy magyar tudós társaságot létrehozni. Így került Bessenyei körébe Ányos is, valószínűleg Kreskay Imre közvetlen ajánlására. Mint ismeretes, a Hazafiúi Társaság elnöke Orczy, titkára Bessenyei, másodtitkára pedig Ányos lett.

A költő ily módon a szervezkedő irodalmi élet központjába — nem egy nemesi költővel együtt —, Bessenyei koncepciójának sódrába került. Amde ő sem követte mindenben Bessenyei programját, mint ahogy pl. Orczy vagy Barcsay sem. Felfogásukat, gondolkozásukat, a bennük élő magyarság-képet csupán módosították Bessenyei törekvései. A nyelvi program mellett Bessenyei töprengő gondolatiságát vette át Ányos mindenekelőtt, és ezzel gazdagította líráját. Eppen e töprengő felvilágosult gondolkozás, majd a felvilágosodás programja iránti kételyek viszik Ányost egyre mélyülő válság felé. Kűszködik e gondolatokkal, akárcsak Bessenyei, s Ányos ezen az úton halad — a szentimentalizmus felé. A viszonylag rövid költőpálya válságainak költőileg-művészileg adott kifejezést. Költőileg — ebben nem azonos Bessenyeivel (mint ahogy nem volt azonos a múlttal szakító filozófus Bessenyei a múlttal — ha utóbb fenntartásokkal is — ragaszkodó Ányossal, a költővel). A Hazafiúi

Magyar Társaság nem kimondottan *szépirodalmi* törekvéseket tűzött ki maga elé, hiszen nem is ez volt a feladata: sokkal „elemibb” követelésekért folyt a harc. E törekvések leg-
átfogóbb vonása a *nemzeti jellegű magyar nyelvűség programja*, amely a *tudományossággal*
párosult. A tudományosság — s ez ma már közismert tény — ebben a korban egyenlő volt
az új, felvilágosult műveltséggel, antifeudális világnézettel. A Hazafiu Társaság törekvéseit
— Bessenyei nyomán — ez határozta meg. Ezért rendkívül figyelemre méltó az a kortársi
visszaemlékezés, amelyet Horányi Elek írt *Nova Memoria*-jában (1792) Ányosról. Horányi
nem volt költő, szépíró, — mégis felismeri Ányosban a jeles költőt, jelentőségét szépírói
működésében látja.

Ányos igazi nagysága poétaságában teljesedett ki. Abban különbözött nemesi-nemzeti
hazafiúsága jónéhány kortársától, hogy ezt a hazafiúságot összekapcsolta a széptudomá-
nyokért vívott harccal, nyelvemelő törekvéseit a széptudományok érdekében fejtette ki.

E harc közben a felvilágosult gondolkodás nyomán kételyek támadnak Ányosban,
előbb a felvilágosodás eszméi, programja iránt, nem sokkal később (1780 táján) ellentét
kezdett feszülni benne papi hivatása és irodalmi szerepe között. Válságának első szakasza
(1778—79) — amely *társadalmi-történeti* és *gondolati* síkon ment végbe — érzelmileg, lírai
szempontból mélyebb, mint Bessenyeié, — akinél a válság *ismeretelméleti* síkon következett be.
Ányos megrendülése bekövetkezik *erkölcsi* síkon is. Ez válságának második szakasza (1780—
81). Ekkor válik megrendülése személyessé: elkerült Pestről, másrészt pedig konfliktus
támad benne papi hivatása és költő-énje (irodalmi szerepe, szerelme) között. Válságának
harmadik szakasza a legsúlyosabb és legellentmondásosabb: mint pap fordul szembe korábbi
nézeteivel. 1782-ben megírja a *Katapos király-t*, amelyben erősen kritizálja II. Józsefet:
az egyházellenes fejedelmet, a felvilágosult uralkodót és a Habsburg gyarmatosítót. Józseffel
szemben azt az egyházat védi, amely személyes életét tette tönkre. A gyarmatosító Józseffel
szembeni kritikája magasabb fokon jelentkezik, mint pl. 1779-ben, Nagy Friggyessel szem-
ben. Most (1782-ben) konkréttá vált: a háború célja — a hódítás, a gyarmatosítás veszélye
egyre valószínűsőbb formát öltött.

*

Válsága első szakaszának irodalmi alkotásait főleg Barcsayhoz írt episztolái őrizték
meg. 1776-ban ismerkedett meg vele Nagyszombatban. Az 1778—79-es porosz—osztrák
háború idején — a felvilágosodás eszméinek fényében — mindkettőjük szemében egyre
világosabbá válik a háború céltalansága, később egyre fenyegetőbbben rémlik fel a Habsburgok
gyarmatosító törekvése. Barcsayt is megérintik a felvilágosodás eszméi, azonban nála
a megrendülés nem eredményez szentimentális magatartást, hanem mindenekelőtt éles szembe-
fordulást az osztrák törekvésekkel. Noha katonaember, a harctereken kiábrándul a háború
borzalmaiból, Voltaire-ral együtt barbárságnak bélyegzi. Mivel megfér benne a demofil
érzelem a személyes vitézséggel, megirtózik a pusztítástól:

*Voltam dicsőségek szomorú mezején:
Láttam mennyi vér folyt koszoruk tetején.
Látom, nem abban áll az igaz dicsőség,
Aminek a neve mindlunk vitézség.*

(Ültess jázmin...)

A felvilágosult abszolút uralkodók háborúit a racionális világkép fényében nem látja igazolt-
nak:

*Valamit emberek koholtak eszekkel,
Hidd el, titkos mérget rejtenek magukban,
Nemzeteket vesztő kovász van azokban.*

(Ültess jázmin...)

Am Barcsay körülbelül itt meg is áll, személyesebbé nem válik benne a megrendülés. Ahhoz,
hogy nemesi szemléletének (harcos) magyarság-kepe módosuljon, át kell élnie a felvilágosodás
eszméinek ígérete és ez eszméknek a feudális abszolutizmusban létrejött megvalósulása
közti ellentétet. Ányosban is, Barcsayban is a racionalizmus-kialakította világkép helyes-
ségében való csalódást a felvilágosult abszolutizmus rendszere, eredményei, korlátai váltják ki.
De különböző kettejük válaszáda. Ányos mélyebben élte át a válságot, míg Barcsay elkerülte
ezt a válságot — elsősorban egyéni életének alakulása miatt. Barcsay magyar főúri, fejedelmi
sarj és katona, akit társadalmi helyzete és tudata, egész élete ehhez a nemesi magyar katonás-

kodáshoz köt. — Anyos a középnemesség egyik törekvő családjának gyermeke, aki kellő vagyon és anyagi bázis híján érvényesülésének bizonyos lehetőségét a papi pályán találta meg. Ez a szükségszerűség természetesen megszabta Anyosnak — és nem egy társának — életkörülményeit. Báróczy egyik levelében (1778. márc. 28.) nagyszerűen rátapintott Anyos sajátos életkörülményeire, ami megmagyarázza azt is, hogy Barcsay miért nem volt „érzékeny” költő. Báróczy ezt írja: „Nem kevés vigasztalásomra szolgál, ha csekély írásaim el érhetőek nem reménylött végeket, nemcsak a szabad világban hivalkodóknak tudniillik, hanem a klastromok szomorú kőfalai között, hol a képzelődések rend szerint elevenebbek szoktak lenni . . .” Barcsayt nem készítette kényszerű magány „képződésre”. Költői leveleiben nagyjából kirajzolódik gondolatára: a háborút ésszerűtlennek tartja, mivel célja pusztítás és nem kevésbé a hódítás. A hódítást pedig abban a korban konkrétan a nyugati országok (mindenekelőtt Anglia) gyarmatosító törekvései jelentik. A gyarmatosító „fősvény Anglus”-tól pedig csak egyetlen lépést kell tennie ahhoz, hogy lássa a jövőt: a Habsburgok Magyarország elleni gyarmatosító szándékát. Ezért Barcsay elirtózik ettől a világtól és a scythák világába, életkörülményei közé vágyik. Így talál el Barcsay a néphez — patriarchális módon, s ez ad reális keretet elvágyódásának. A népben véli megtalálni a primitív, természetes erkölcsöt és tiszta gondolkodást. — Hasonló felismerésre jut Bessenyei is a despotizmus vizsgálatakor. A Magyar Néző II. darabjában (Gondolat a világról) többek közt így ír: „Az emberi dühösség . . . meggyújtja fátyliját a sötétségbe, lármát fuj és száz nemzetségeket kiált öszve fegyverre, hogy földnek színét szaggassa. Felgyújtja e világot, melynek tüznél egyedül melegszik, azonban halandó társainak kiontott véreből csinál magának feredőt, hol bűnét mossa . . . Ég a világ, az emberi nemzetnek fele gyilkossá, fele haldokló áldozattá lett, az egek pedig hallgatnak, boronganak . . .”

Azonban Bessenyei erőt vesz ezen a megrendülésem és kételyei ellenére megírja a változás filozófiájának igazságát. Ugyanekkor (mint erre már utaltunk) Bessenyei leszámolt a nemesi-nemzeti múlt ígézetével, míg Barcsayt és Anyost kötötte ennek a múltnak (gyakran illúziókkal teli) fénye és ezen túl a felvilágosodás metafizikus történelemszemlélete is. Anyosék számára a történelem nem más, mint nagy példatár és egyben a mulandóság képe. Nem tudtak szabadulni — mert nem is szabadulhattak — a változás és változtatlanság metafizikus szembeállításától. A világtörténelemnek éppen nem statikus képei sorakoznak fel Anyosban — a legrégibb időktől a XVIII. század második feléig —, de mindegyik korszak ugyanazt az eredményt hozza. Anyos ezt egyetlen tömör mondatba sűrítve, így írta le: „Mennyi vér fűzette világ uralását!” Ennélfogva Barcsay primitívebben és a magyar nemesi múlthoz ragaszkodóbban, Anyos gondolatilag és érzelmileg sokkal mozgékonyabb formában — elvágyódik a jelenből. Így menekül Barcsay a nyugalmasnak vélt, primitív társadalmi rendbe és életbe, a scythák világába. Anyos *érzelmeivel* visszavágyik az aranyszázadok boldogságába (hiszen ott „oly kies volt mezők nyájassága!”) *értelmével* azonban elveti ennek lehetőségét. Az aranyidők boldogsága letűnt kor illúziója csupán, és Anyos — ha erőfeszítéssel is — igyekszik leszámolni ezekkel az illúziókkal. Érzelmi elmélyülése víziós képbe sűríti az aranyszázadok boldogságát: a tavasz, a boldog öröm és virágbaborulás képébe, amelyet mintegy jelkép gyanánt használ fel: „Meggzűnt a nagy tavasz, megszűnt boldogságunk” — írja. Anyosnál szimbólum a tavasz — egy évtizeddel később Szentjóni Szabónál (A Tavasz) több lesz ennél: teljes azonosulás. Szentjóninál a tavasz képe boldog gyermek-sége idejével fonódik össze; ezért subjektívabb az Anyosénál. Szentjóni életében is van egy időpont: a boldog gyermekkor, s az emberiség történelmében is talál egy korszakot: az aranyszabadság korát, az egyenlőség és közjó idejét — ahová visszavágyik.

Anyos és Szentjóni e közös tematikájának vázlatos párhuzamba állításakor nem szabad elfelejteni, hogy Szentjóni A Tavasz-t szentimentális korszakában, politikai magatartásának radikálizálódása idején írta.

*

A gyarmatosítás veszélye, a nemesség szerepének és jelentőségének rohamos csökkenése előtérbe tolta a nemesi költőknél is a magyar nemesi függetlenség erős hangoztatását; az ősi dicsőség a nemzeti lét, nemzeti nagyság jelképévé vált. A nemesi közvéleményben elevenen élt a közeli és régmúlt századok katonai erénye. Az osztrák expanzív törekvésekkel szemben a nemesség erre támaszkodott az ország jogos birtoklásának hangoztatásakor. Árpádtól Zrínyiig sűrűn idézik a magyar történelem nagyjait, mintegy országbirtokló nemesi létük igazolásául. Ámde ugyanakkor felmerül Várna és Mohács képe is, s ezeket a magyar történelem sorsfordulóiként, a nemzeti pusztulás jelképeinek tekintették. A történelmi sorsfordulónak Várna és Mohács képéhez kötött „vagy-vagy”-a föltűnik már Anyosnál is (A széptudományoknak áldozott versek; Gróf Eszterházi Pál urnak . . .; Igaz hazafi), csakogy érzelmileg nem jelentkezik oly elmélyülten, mint Batsányinál. A Batsányi-kutatók hívták

fel a figyelmet arra, hogy Batsányi Várna és Mohács képében „Ányosnál kereshetjük a csatásik érzelmes-borongós leírásának közvetlen előzményeit is” (Batsányi *Összes Művei*, I. Versek. Bp., 1953. 269. l.). Batsányinál általánosanb érvenyi és költőileg elmélyültebb a nemzeti lét és nem-lét „vagy-vagy”-a, míg Ányosnál gyakran belemosódik a világtól (kolostorba) elzárt ember mások utáni vágyának érzelmeibe. Közös bennük: a magyar történelem, a nemesi dicsőség korábbi századainak rendkívül szubjektív átélése, amelyet nem egyszer víziószerű látomásban fejeznek ki. (E gondolat bő és részletes — a reformkorra is kiterjesztett — kifejtését l. Szauder József irodalomtörténeti kongresszusi korreferátumában, „A realizmus kérdései a magyar irodalomban” c. kötetben, Bp., 1956. 76—82. l.).

S hogy ezt Ányos meg tudta tenni, — ebben áll újszerűsége, költői jelentősége. Ebben és ekkor szakadt el a régi magyarság iskolás, epikus poétai konvenciójától. De költészetének hangulati-lírai fejlődése elűt a kortárs Bessenyei, Barcsay vagy Orczy — inkább leíró jellegű — műveitől is. A hangulati-lírai elemek növekedése mindinkább lehetővé teszi a kor nemzeti-történelmi élményének költői kifejezését, és nem utolsósorban megadja a kifejezőeszközt a szentimentálisá lett költőnek. Mindez összhangban áll Ányosnak a Hazafiu Magyar Társaságban betöltött szerepével, nyelvet, irodalmat „széptő”-i törekvéseivel.

Tartalmilag a költői mondanivaló egyre szubjektívabbá válik, érzelmileg elmélyül. Ennek az érzelmi elmélyülésnek megfelel (mint költői eszköz) a vízió, az érzékenység, az érzelmi diszharmonia, jelzői és jelzős szerkezetei. Formailag pedig sajátos versmondattana (inverziói) jelzi szemléletmódjának változását, elmélyülését, nyugtalanságát, belső forrongását.

Költészetének e tartalmi-formai jegyei lényegében Ányos egész költői pályájára jellemzők. A víziószerű látomás újra és újra fölbukkan nemzeti-hazafias költészetében éppúgy, mint szentimentális verseiben. Nem egy verse kezdődik víziószerű látomással vagy a költemény kezdő (objektív) képei után fordul a képzelet felé. A nemesi-nemzeti érzéseket megszólaltató verseiben az ünnepélyes pillanatok valósággal elragadják a költőt. (*Három királyok napján*; *Igaz hazafi*; *A széptudományoknak áldozott versek*; Barcsayhoz írt több episztolája.) A 70-es évek végén a nemesi-nemzeti felbuzdulás „káprázta szeméit”, „magam kívül ragad, ami következik!” — írja máshelyütt. Várna és Mohács víziós képe a lírában Ányosnál merül fel először. Batsányi s a reformkor nagy költőnemzedékének Mohács-képe erre alapozódik, illetve ehhez képest módosul, szélesül ki, telik meg új és új aktualitással. Ilyen vízió keretében kelti életre Zrínyit egy, már-már epigrammai tömörségű versben, amelynek hangja majd Vörösmarty *Sziget*-ében (1830) cseng vissza. — Így merül fel Ányosban az érzelmi intenzitás magasabb fokán a természet, a szülőföld, a bakonyi tájkép. Szubjektívabbá válását, érzelmi elmélyülésének fokozódását jelzi, hogy például anyjához, *Gadóti Róth Klárának* írt verses levelében a természet, a táj képe együtt idéződik fel a távol élő költőben a boldog gyermekkor képével — közel ahhoz az érzelmi állapothoz és lírai kifejezőmóddhoz, amelyet az imént említettünk Szentjóbí költészetének egyik motívumával kapcsolatban.

A szentimentális költeményekben az érzések ereje fokozza a képzelést, a vízió elmélyülését. Az érzelmi elmélyülés a legszorosabban összefügg a költő egyéni életével. 1780-ban szomorúan megpecsételődött sorsa, felemás útra került. Körülményei között rá kellett döbennie: szükségyszerűen ellentétes irányba fog haladni mint páp és mint költő. Az elzárt élettől való félelme már korábban is fel-felrémlt benne. A rendház, majd a kolostor „setét barlang”-jának képe viaskodik az „élet lármás piacával”, Budával. A rend elvei nem vették figyelembe Ányos „világi”, irodalmi szerepét és nem tettek engedményeket a költőnek ebben az irányban. Ilyenformán a racionalizmusban kételkedő ember veszi fel a harcot a középkori, feudális ideológiával és erkölcsi felfogással. Izzó szenvedélye, az életérzések igenlése és szenvedélyekről való kényszerű lemondás súlyos malomkövei között őrlődve érkezik el szentimentális lírájának megszólaltatásához. 1781-ben végleg elszakították Ányost Budától, az „élet lármás piacától”, megfosztották barátaitól, az irodalmi élettől, amelyben nemcsak tevékeny részt akart vállalni, hanem amelyre titkon — mint költő-élethivatásra is tekintett. Mit találhatott a kolostor rideg magányában? Szerzetestársai jölelkű, de szülőkötőkő emberek voltak, akik nem értették meg a tőlük oly eltérő gondolkodású rendtartásukat. Nagy tervei és „érzékenysége” iránt nem volt érzékük és nem tudták bánatában vigasztalni. — 1782-ben elvesztette szeretett édesanyját és hogy teljes legyen boldogtalansága, lekifurdalások és kételyek is gyötörték. Mindehhez odaszegődött egy „tiltott” érzés, a szerelem önmérsztő tüze is, amely már csírájában reménytelen volt. Ilyen körülmények szabták meg Ányos utolsó éveit, azét a költőt, aki őszintén és érzékenyen, költői szinten, lírikus módján adott választ minden élményre és minden változásra, akiről később Batsányi méltán írhatta: „Ányos ifjú, érzékeny és poéta volt”.

Néhány levél felsóhajtó vallomása enged közvetlen bepillantást Ányos érzelmi világába. Az a belső küzdelem, amely pappá szentelése óráiban átzúgott rajta, a kolostor rideg világában

elki forrongással nőtt. Egy alkalommal ezt írta: „El kell magadat tökélned: nem gondolni, nem érezni, vagy emésztődni-e valóságos öröm e világban? Elég lehet azoknak számára, kik vigan tévelyeghetnek s szép színekkel csalhatnak; de aki sokat lát, bánattal tüntetetik, ezért, hogy életének haszontalanságát, hiábavaló igazságainak bizonytalanságát, önmaga hivatkozásait, mulandóságát, s természetiben érzéseinek kínos rabságát ismerni tanulta!” Sívár és kietlen környezetben magáról ennyit mond el: „Olyan lettem, mintha mélységben zörgő setétség, hegvek közt fekvő magános erdők, vagy sivatag pusztaságok, hol semmi örömkialtás soha nem hallatszik.” Kevés ember, de kevés költő is mondhatja el ilyen tudatossággal e korban, mit érez, hogyan látja helyzetét a világban, a társadalomban. „Mélységben zörgő setétségből” az emberiséghez fordul megértésért: 1782. március 2-án öccsétől azt kéri: „Ird meg azután, hogy helyben hatta-e a józanabb része az emberiségnek gondolataimat, vagy pedig kinevette”. (A levelek az esztergári Anyos-levéltárban.) Egyéni életének, boldogulásának minden útja zárva volt. A magányban annál erősebben fordult belső érzelmei és a természet felé. E befelé fordulásban, az önmaga kialakította belső világ létrejöttekor a vízió, az elmélyült „szemlélés” költészetének állandó kísérője. Az *Egy boldogtalannak panaszaiban* a világ, a természet (objektív) képe váltakozik a költő szubjektív érzelmeivel. A költő hangulatot teremt, az éjszaka sötétjének sejtelmességét vízió váltja fel s uralkodóvá lesz a versen. A szentimentális lett ember világa még szélesebbre tárul az *Egy terhes álomtalan éjjelenkor* c. versében. Nemcsak az éjszaka kínzó sötétje gyötri a költőt, hanem az elmúlás gondolata is. A boldogság, az öröm és szerelem órái jutnak eszébe és az életöröm, életigenlés visszarántja a halálos vízió szélére. A költő a kísérletes képek (más esetben az emberek) elől az étellel és örömmel teli természetbe menekül, érzése, „érzékenysége” beleolvad a természetbe — „kínos gyötrelme” „csendes könnyezésre” fakad, amely „itattya pásitok hervadó fűveit”. Szentimentális verseiben a költő tiltakozik az „álörömet” és „feszett barátságot” igénylő társadalom kínos és feszes rendje ellen, természetbe menekülésével a szentimentális embernek e társadalom feletti ítélőtevékenysége bontakozik ki, amely sajátos magartást eredményez.

Idéztük Batsányi egy mondatát: „Anyos ifju, érzékeny és poéta volt”. E megállapítással szemben semmi ellentétet nem lehet tenni. A költő valósággal monopolizálta az „érzékenységet”, mint szentimentális költői terminust. Néhány versében egészen mély és összefoglaló értelemben, címként is előfordul: *Érzékeny gondolatok; Érzékeny levelek* stb. Sokféle értelemben, megannyi változatban bukkan fel az érzékenység. Anyos költészetében. Jelenti a mai értelemben vett érzékenységet (Dobogni fog szived érzékeny élőben), az érzélgést (Árulj el mellyemnek érzékenységeről), az érzőt (Érzékenységeim egy kedves atyámfiaának időnek előtte történt haláláról — cím!), az elérzékenyülést (S. így majd két szív vérzik érzékenységeden!), ellágyulást (mivel érdemlettem érzékenységedet), fájdalmas (Jelenti keserve mély érzékenységet), felindulást (Mely érzékeny szívvel néz hazánk könyvedre), hevest (Örülj az ifjuság érzékeny tüzének), örömet (Ah! tölts szivedet érzékeny vigassággal) és bánatot (Érzéktelen lettél Daphnének módjára). Előfordul az „érzékenység” metaforáinak alkotóelemeként is, pl. „Érzékeny fellegbe borulnak szemeid”, előfordul a konvencionális-szentimentális természetábrázolásban is, amikor a természet harmóniában vagy diszharmonióban áll a költő belső érzésvilágával: „Érzéktelen patak miként csergedezel...” A külső világ és a szubjektív belső érzések diszharmoniaját is finoman tudja jelezni ez a líra. A már idézett *Egy terhes álomtalan éjjelenkor* c. versében a lélekharang csengése fokozza, valósággal az olvasóra szuggerálja a költő halálérzését. Más helyen, mint pl. a *Titkos Polyxena*-ban, a vers fokozható érzelmi hangulatát mintegy bevezeti a diszharmonikus érzésszállapot: „Hideg ugyan minden tagja árnyékomnak, de ég most is tüze hajlandóságomnak”. Ha ezeket az „érzékenység”-változatokat felsorolásképpen, sommásan vesszük is szemügyre, nem csodálkozhatunk Anyos önérzetén, amikor 1779-ben azt írta „Bessenyeinek Pestre”, hogy „... ne félj, barátom, mert annyit fogok érezni, hogy még Duschnak is mestere lehetnék!...” Annak a Duschnak, akit oly nagy kedvvel fordítottak nálunk, akitől még a köztiszteletben álló Báróczi is tanult!

Költészetének jegyét vizsgálva, megállapíthatjuk, hogy az Anyosnál nagy számban előforduló jelzők, jelzős szerkezetek sora az antikos-iskolás költészet hagyományaiából, a nemzeti hagyomány konvencióiból és a szentimentális terminológiából kerültek ki. Egyes jelzőit — különösen a természeti képeket, a nemesi szemlélet hősi és nagyszerűnek tartott múltját dicsérő, a nagyot és rendkívülit bemutatókat — fellelhetjük a romantikus szótárában is. Anyos jelzői, jelzős szerkezetei híven jellemzik azt a világot, társadalmat, amelyet a szentimentális lett ember elítél, amely elől kénytelen volt ilyen vagy olyan formában elmenekülni („vétkes vigasság”, „álöröm”, „kevély palota”, „megcsalt szemfény” stb.), tehát a megvetett és megvetendőt jelölik, a másik oldalon megmutatja a kívántat („érzékeny szived”, „szegény zokogás”, „szíves barát”, „jószívű pásztor”, „megbizott hívem” stb., stb.). Ez utóbbiakból megalkothatjuk azt a világot, amelyet a gonosz és szívtelen kör-

nyezetből elvonuló, ill. elvonulásra kényszerített szentimentális ember kialakít magának. (Ugyanezt sokkal magasabb költői szinten találjuk meg Csokonainál, pl. *A tihanyi echóhoz*.)

Sajátos versmondattanával (inverzióival) nemesi-nemzeti és szentimentális költészetét tömörebbé tudja tenni Anyos. Körülrítés nélkül, egyetlen „mozdulattal” nyomatékositani tudott egy-egy gondolatot, mondatot. Persze nem egyszer a rimelés készítette a sajátos szörend használatára, de éppen e sajátos szörend következtében a szövegösszefüggésben nyomatékos értelmet kap. (Példa gyanánt néhányat kiragadunk: Hol egy borostyánfa enyészelt tövében; — Sokan ellenségek dőltek pallosára; Oly szépen Kártigám irtál esetérről; — Oda, hol életünk lehullnak jármái; — Caesar már dicsőség hevert templomában stb.). Ilyen nyomatékos értelmet kap akkor is, ha néha enjambement láncolatában fordul elő (pl.: „Rendes! míg én Apony fedetlen bástyáin Lázadt Európa irtózik csudáin” — írja Barcsaynak 1782-ben). Ha mármost Anyos versmondattanát összevetjük az „érzékenységről” és a jelzőiről mondottakkal, lényegében megkapjuk költészete sajátos jegyeinek kapcsolatát. A csodálatosnak, elismerésnek, bánatnak, felkiáltásnak, valami szörnyűnek stb.-nek bemutatását, e bemutatás költői, líraileg elmélyülő kifejezését formailag éppen inverziói teszik tömörebbé.

*

Anyos utolsó „közéleti” szava a *Kalapos király*-lyal hangzott el. Hatalmas költeményében — amelynek terjedelme minden eddig írt versét messze fölülmúlta — a szentimentális magatartás következtében lázongó és a nemesi-nemzeti hagyományokhoz ragaszkodó ember haragos szenvedélyével valósággal átkozza II. Józsefet. A rövid — mintegy a felindulás hevében magából „kilökött” — mondatok, e mondatokat lezáró felkiáltójelk gyakorisága zaklatott érzésállapotát jelzik, amelyet azonban a későbbi értelemben vett lírai-művészi formában még nem tud kifejezni. A költő az uralkodóban az alkotmányellenes fejedelmet találja, aki bántó módon tör a nemesi szabadságra. Az 1782-es szerzetesrendelet eltörlő dekrétum nem kímélte a felsőelefánti (itt élt Anyos) lévő zaborhegyi kamaldóliakat sem. Anyos már erre fölfigyelt és megírta *A kamaldóliak pusztulását*. A vers „Öss szabadsága” a nemesi szabadsággal egyenlő, a törvény — a verbóciánus jog alapján készült. A *Kalapos király*-ban meglehetősen komplex módon jelentkeznek és keverednek a nemesi szemlélethez ragaszkodó pap-költő nézetei a felvilágosodás gondolatvilágát elfogadó, a ráció-kialakította világkép igazában elmélyült és ugyanakkor családott ember gondolataival, a szentimentális ember érzésvilágával. Józseffel a nemesi állásponttól, szűklátókörűen fordul szembe, nem sokkal később pedig ezt a szűk horizontot egyszerűen kitérít a felvilágosodás világnézetével, az uralkodás forrását modern értelemben tárgyaló alapokmányával, a korszakalkotó *Társadalmi Szerződés*-sel. A nemesi magyar királyszemléletet a felvilágosodás leglényegesebb tételével igazolja. József tehát nemcsak az „ösi-nemesi” alkotmány szerint törvénytörő, hanem — s ez a lényeges Anyos költeményében — a társadalmi szerződés-adta királyi jogot is lábbal tiporja. Ezt a mély gondolatiságot a nemesi büszkeség hangja fűti, meggyőződését a nemesi múlt dicsőségével igyekszik igazolni. Ekkor a *Társadalmi Szerződés*-t a magyar nemesi gondolkozáshoz szabja, a természet szerinti szabadság elve a nemesi szabadság fogalmával fonódik össze nála. Ily módon az elébb szűknek bizonyuló nemesi gondolkozás határát a felvilágosodás jegyében messze kitolja, de ugyanakkor ismét le is szűkíti. A vers „emberi szabadsága” az „aranyzabadság” gondolatával asszociálódik, amely az „anyatermészet”-adta „szabad nemzet” fogalmát társítja a költőben. Aranyzabadság — erről a költő egy-két évvel ezelőtt már írt Barcsaynak, mikor az „aranyzabadság”, az „aranyidők” jellemtől ötlöttek fel és kaptak elmélyült értelmet az immár szentimentálissá lett költőben. Íme, a költői pálya korábbi szakaszának nemesi-nemzeti és szentimentális motívumai ismét jelentkeznek e nagy versében. Ugyanígy konkretizálódik a gyarmatosítás veszélye is, amelyről évekkel előbb megrettenve levelezett Barcsayval. Az akkor még általános értelmű gyarmatosító ellenség most II. Józsefben megszemélyesült: magyar király, aki nem koronáztatja meg magát, nyelvrendelet, a klérus elleni rendelete stb., stb. A klérussal szemben álló, felvilágosult József elveit megvető és elítélő Anyosban a felvilágosult gondolkozás útján megtorpant embert látjuk. Vakbuzgósága a vallásszabadságot igénylő Józsefet eretneknek bélyegzi, a vallásszabadság kérdésében több mint egy évszázaddal előbbi történelmi állapotnál megrekedt, elgondolnák tartja 1782-ben az 1648-as (vesztfáliai-béke) állapotokat. Már említettük, hogy Anyos egész költői pályájának ez a korszaka a legellentmondásosabb. Most az egyéni életét tönkretévő feudális egyház védelmére kel a felvilágosult, de nemesi-nemzeti ellenes II. Józseffel szemben. Hatalmas költeménye végén a fájdalom hangja sír fel belőle az üres kolostorok láttán, s mielőtt e nagy kompozíciójú vers gondolatiságát, érzésállapotait egységbe tudná hozni — megszakad a vers, éppen a végleges következtetések levonása előtt. Valósággal jelképes ez a megszakadás — az egész költőpályát jelképező. A rövidéletű költő a felvilágosult gondolatiságot, az érzelmek lobogó líraiságát csak töredékesen, ki nem fejezeten tudja vers-

sorokba önteni. A vers megszólításos kezdete, a megszólítás közvetlensége, amely leír és ugyanakkor érzésállapotot is kifejez, a költői levelek hasonló vonásaira utal. A düh és szenvedély hangja (a felkiáltójelek ezt is kifejezik) itt sokkal közvetlenebbé teszi a verset, amely fájó sóhajokban omlik szét és marad töredékes, be-nem-fejezett, akárcsak Anyos költői pályája, izgatott, nyugtalan, költőileg még tökéletesen ki nem fejezhető líraiság.

*

1782 után versei egyre gyérülnek. Székesfehérváron vallásos énekgyűjteményén kívül néhány szerelmes-szентimentális vers utalhatott a régi Anyosra. A reménytelen, „titkon kísértő” szerelem érzése, egyre gyérülő baráti köre és a „társaság” utáni vágya marad meg a papi hivatásába beletörődött költő utolsó hónapjaiban. „A társaságnak szentelt kötelei oly hathatóság előttem, hogy mind az örömet, mind a szomorúságot egyenlőül érzeteti velem” — írta, s ez a társaság után áhítózó költő éppen ettől fosztatott meg.

Győző Kovács:

DER POET DER EMPFINDSAMKEIT (ÜBER PÁL ANYOS)

Pál Anyos ist einer der bedeutendsten Dichter der frühzeitigen Epoche der ungarischen Aufklärung. Bereits in seinen Studentenjahren nahm er an der Tätigkeit des Vereins „Haza-fió Magyar Társaság” (Patriotische Ungarische Gesellschaft) als Vizesekretär der Gesellschaft teil. Zu dieser Zeit hatte er sich mit den Ideen der Aufklärung, die seine adelige Anschauung umgestaltet hat, vertraut gemacht. Er verstand es seinen adelig-nationalen Patriotismus — darin unterschied er sich von mehreren seiner Zeitgenossen — mit dem Kampfe um die Ästhetik zu verbinden, seine sprachbildenden Bestrebungen zu Gunsten der Ästhetik zu entfalten.

Allmählich wurde er sentimental und zum sentimental Dichter. Zuerst stiegen bei ihm Zweifel gegenüber den Ideen der Aufklärung auf, sodann empfand er eine unüberbrückbare tiefe Kluft, durch die ihm der geistliche Beruf von seiner literarischen Tätigkeit getrennt erschien. Sein sentimentales Verhalten erfährt die Vollendung in der Elefanteneinsamkeit, der er sich ergibt. Nun verteidigt er (gegenüber Joseph II.) die Kirche, die sein persönliches Leben zugrunde richtete. — Seinen inneren Kämpfen, Zweifeln, den Empfindungen eines abgeschiedenen Menschen begegnen wir von Anfang an in seinen Gedichten insbesondere aber nach dem Jahre 1781. Die erste poetische Erscheinung der sentimental dichterischen Mittel ist in seiner Dichtkunst erkennbar. Er ist der erste Vertreter der sich modernisierenden — bereits in den ersten Versuchen verheissungsvollen — ungarischen Lyrik.